

A nevelésetika megalapozási lehetőségeiről a kortárs filozófia szempontjából

Az olyan tudományok meghatározása mindig nehézségbe ütközik, amelyekben két önállóan is értelmezhető fogalom szerepel, pl. nevelésfilozófia, biokémia, szociálpszichológia, Így van ez a nevelésetika esetében is. Vajon a neveléstudományok vagy pedig az alkalmazott etika (és így a filozófia) tudományai közé sorolható? Melyik oldalról történő meghatározás a helyes, érvényes? A nevelésetika egyrészt a nevelést magát próbálja igazolni etikai szempontból, és ez sok kérdést vet fel. Kik, mikor, hogyan, miért nevelhetnek? Milyen morális alapja van annak, hogy valakik másokat nevelhetnek? ... Másrészt a nevelés folyamata nagyon sok etikai mozzanatot tartalmaz, pl. norma- és értékközvetítés, példamutatás, segítség-védés, jutalmazás-büntetés. Kik és milyen normákat illetve értékeket közvetíthetnek? Kit kell segíteni, óvni? Milyen morális alapja van a jutalmazásnak és a büntetésnek? Mindkét megközelítés esetében hasonló problémák merülnek fel. A hagyományos megoldások valamilyen tudomány által megfogalmazott egységes emberképből, vagy vallásos, rosszabb esetben ideologikus emberképből építkeznek. Ennek eredményei általában a különféle előírás gyűjtemények, kódexek vagy jogszabályok, amelyek a nevelés egy-egy adott színterén vagy adott probléma esetén szükségesek lehetnek, és megoldást is nyújthatnak. De egy olyan összetett emberek közti viszonyt, mint a nevelés nem lehet csupán jogszabályokkal rendezni „*Egy olyan tevékenységet, mely az emberközi viszonyokat és magát az embert célzottan alakítja, lehetetlen pusztán jogi eszközökkel szabályozni.*”¹ A nevelésetikát körülíró magyarázatok vagy csak a pedagógia vagy csak az etika szempontjait tartják szem előtt. A pedagógia felőli értelmezésnél a nevelésetika a neveléstudomány – kiemelten a neveléstudomány – egy résztudománya, amely az etikából vesz át témákat, tárgyalandó tanokat, vagyis anyagot (tananyagot). Pedagógiai tudomány, amely etikai témákat, tanokat, tananyagot használ. A nevelésetika feladata a nevelés sajátos helyzeteire vonatkozó etikai kérdések megválaszolása. Ebben az esetben a nevelésetika legfontosabb segédtudományai pedagógiai tudományok (neveléstudomány, pedagógiai pszichológia, nevelésszociológia, ...). Az etika felőli értelmezésnél a nevelésetika az etika – kiemelten az alkalmazott etika – résztudománya, amely a pedagógiából vesz át módszereket, eszközöket, vagyis formákat. Etikai

¹ Zrinszky László: *Neveléstudomány*. Budapest, 2006, Műszaki könyvkiadó, 287. old.

tudomány, amely pedagógiai módszereket, eszközöket, formákat használ. Feladata az etika egy részterületén felmerülő kérdések megválaszolása. Ebben az esetben a nevelésetika legfontosabb segédtudományai etikai tudományok (társadalometika, közszolgálati etika, stb.).

Mindkét irányból kiinduló megközelítés valójában legitimálni szeretné a nevelésben jelenlévő etikai mozzanatokat. A pedagógia felőli megközelítés a speciális nevelési helyzeteket veszi figyelembe, és ezeket szeretné igazolni, megmagyarázni. „*A modern pedagógia megkérdőjelezi a nevelés és az etika klasszikus viszonyát. ... A nevelés már nem a filozófiai etikára, hanem kizárólag a nevelésre támaszkodik, vagyis megszűnnek az ideák és az eszmények.*”² Így a válaszok csak a sajátos pedagógiai szituációkra érvényesek, kevésbé általánosíthatóak, pedig a nevelés összetettsége, bonyolultsága miatt általános elvek is szükségesek lehetnek. Sőt, amennyiben figyelembe vesszük a nevelés célját, láthatjuk, hogy a nevelés nem egy zárt, belső – a nevelés világára – vonatkozó tevékenység, hanem a nevelés világán kívüli életre való felkészítés, a konstruktív életvezetésre való felkészítés. Mely „*konstruktív életvezetésnek két funkcionális komponense van:*

- *a közösségfejlesztő vagy morális komponens és*
- *az önfejlesztő, tehát az életvezetés sikerét biztosító összetevő.*”³

Tehát a nevelés nem a nevelés világában történő tevékenységre, hanem az azon kívüli közösségi, társadalmi tevékenységre készít fel. Így elkerülhetetlen, hogy saját etikai legitimációjához ne használjon fel általánosabb (szociológiai, pszichológiai, stb.) érveket. Az etika felőli megközelítés az általános etikai elvek érvényesülését szeretné látni az etika egy részterületen, a pedagógiában. Úgy gondolja, hogy az etikában megfogalmazott elvek, értékek, érvelésmódok érvényesek a nevelés területén is. Nem veszi figyelembe, hogy „*Minden nevelési igény egyben erkölcsi igény is*”⁴, vagyis a nevelés valóban speciális terület, a társadalmi tevékenységnek az etikai mozzanatokkal legjobban „átítatott” területe. Éppen ezért nem lehet csak a pedagógián kívüli érvekkel legitimálni. Vagyis szükséges lenne egy olyan általános, elméleti legitimációra, amely mindkét szempontot figyelembe veszi. Ugyanakkor ma a modern társadalom jelenségeihez kapcsolódóan is – globalizáció, multikulturalizmus, – általánosabb érvényű etikai legitimációra van szüksége a pedagógiának. Hiszen „*Ha a nevelés ma morális problémaként jelenik meg, akkor ez egy legitimációs válságból fakad, amely egyúttal lehetőséget ad arra, hogy feltörjünk a merev jelentésmezőket, és helyet adjunk olyan új reflexióknak, amelyek a modern társadalom problémáihoz*

² Pálvölgyi Ferenc: Az erkölcsi nevelés új perspektívái. In *Mester és Tanítvány* 2004/1. 92.old.

³ Bábosik István: *Nevelésselmélet*. Budapest, 2004, Osiris, 14. old.

⁴ Oelkers, Jürgen: *Nevelésetika*. Budapest, 1998, Vince Kiadó, 188.old.

kapcsolódnak.”⁵ Ezek a legitimációs kísérletek nagymértékben támaszkodhatnak a kortárs filozófia rokonterületeken született eredményeire. Főleg az olyan szerzők elméleteire, akiknél a közösségi, társadalmi, politikai szempontok elsődlegesek (Alasdair MacIntyre, John Rawls és Jürgen Habermas, Annemarie Pieper).

Ma sok szempontból kaotikus állapotok vannak a közösségi létezés etikai dimenzióival kapcsolatában (demokrácia, individualizmus, emotivizmus, egyéni érdek, közösségi érdek, jogok, pluralizmus). Ezért sok a szkeptikus és kritikus vélemény. A mai modern erkölcsi-politikai állapotban fontos a nyílt értékpluralizmus, a státuszegyenlőség (szabad és egyenlő minden ember).⁶ Ezek a megállapítások szinte szó szerint érvényesek a pedagógiában is. Az értékpluralizmus és a státuszegyenlőség a szociális és a perszonális nevelésben generál problémákat. *„Ennél sokkal súlyosabb a szociális, a perszonális nevelés erősödő válsága. A globalizáció felgyorsítja a szociális kohézió fellazulását és a pozitív szocializáció eredményességének csökkenését. Ugyanakkor a felnövekvő generációk idejük nagyobb részét az oktatással, képzéssel foglalkozó intézményekben, és a követelmények teljesítésével töltik. Ezek az intézmények azonban vagy eleve nem tartják feladatuknak a szociális és a perszonális (személyes) nevelést, vagy ha formálisan vállalják is, nem képesek a szükséges mértékben hozzájárulni a felnövekvő generációk szociális és perszonális kompetenciájának fejlődéséhez.”*⁷

Alasdair MacIntyre a komunitárius etikában a premodern, az antik (főként Arisztotelészre) és a középkori gondolkodásra támaszkodik. Fontos nála a célszerűség, közösség, a történelmi szemlélet, a hagyomány. Modernitás kritikájában kifejti, hogy a mai értékpluralizmus egyet nem értéshez, káoszhoz vezethet. *„A kortárs erkölcsi megnyilatkozás legfeltűnőbb vonása, hogy nagyrészt az egyet nem értés kifejezésére szolgál. Azoknak a vitáknak pedig, amelyekben e nézeteltérések kifejezésre jutnak, a lezáratlanság a legfeltűnőbb vonásuk. Nem pusztán azt értem ezen, hogy az ilyen viták egyre csak folytatódnak – bár ez is igaz –, hanem azt is, hogy nyilvánvalóan nem juthatnak nyugvópontra. Úgy látszik tehát, kultúránkban racionálisan nem biztosítható erkölcsi egyetértés.”*⁸ Mivel a különböző etikák összemérhetetlenek (pl. fogalmi összemérhetetlenség az abortusz esetén, hogy vagy az anya önrendelkezési jogára vagy a megfogant gyermek élethez való jogára hivatkozunk), személytelenek, különböző történelmi eredetük van (vallás, kultúra, hagyomány), ezért vissza kell térni a modern előtti tanokhoz. Arisztotelész gondolkodásának jellemzője, hogy ellentét van az „ember ahogyan van” és az „ember amivé válhat” közt. Az etika feladata, hogy az át-

⁵ Oelkers, Jürgen: *Nevelésetika*. Budapest, 1998, Vince Kiadó, 9. old.

⁶ lásd Toronyai Gábor: *Erkölc és politika határán. Személyes felelősségünk a közügyek világának megalkotásában*. In: Fekete László (szerk.): *Kortárs etika*. Budapest, 2004, Nemzeti Tankönyvkiadó, 14. old.

⁷ Nagy József: *XXI. század és nevelés*. Budapest, 2002, Osiris, 10. old.

⁸ MacIntyre, Alasdair: *Az erény nyomában*. Budapest, 1999, Osiris, 19. old.

menetet a két állapot közt leírja, vagyis célt (telosz) fogalmazzon meg. Ott ez a cél a racionális boldogság volt. A középkori teizmusban is megvan ez a racionális cél (ez az Isten által adott törvényekben is kifejeződik). A protestantizmus megjelenésével kezd elveszni a racionális célszemlélet (eszerint az ember csak a kiválasztás, a kegyelem révén juthat előre, az etika nem a célt, inkább az eszközöket keresi, kalkulatív lesz). Teoretikus megújítás szükséges, kell keresni olyan fogalmakat, amelyek köré a modern etikai célszemlélet felépíthető. Ilyenek:

- A gyakorlat, amely komplex, társadalmilag létrejött, együttműködésen alapuló emberi tevékenység. Ehhez kellene erények (mint szerzett emberi tulajdonságok, pl. igazságosság, bátorság, őszinteség) és intézmények, amelyek függetlenek és semlegesek.
- Az emberi élet narratív rendje, identitása: az emberi élet egységes, fontos az önazonosság.
- Erkölcsi tradíció: mindenki egy sajátos tradíció hordozója (család, város, nemzet).

A pedagógiában sem lehetséges az értékpluralizmus miatt egyetértésre jutni. Az ellentét az „ember ahogy van” és az „ember amivé válhat” közt, a nevelési cél egyértelműségének hiánya miatt, rendkívül élesen fennáll. A pedagógia feladata lenne, hogy az átmenetet a két állapot közt leírja, vagyis nevelési célt fogalmazzon meg. De a különböző nevelési célok (pl. szocializáció, teljes értékű ember, konstruktív életvezetés, önmegvalósítás) összemérhetetlenek, személytelenek és különböző történeti eredetük van (vallás, kultúra, hagyomány). A pedagógia teoretikus megújításához is olyan kulcsfogalmakat kell keresni, amelyek köré lehet építkezni. Ilyenek:

- A pedagógiai gyakorlat, amely egy összetett, komplex, társadalmilag létrejött, együttműködésen alapuló emberi tevékenység. Ehhez kellene erények és intézmények, amelyek függetlenek és semlegesek.
- A nevelési folyamat és a benne szereplők életének narratív rendje, identitása.
- Pedagógiai tradíció: mindenki egy sajátos nevelési hagyomány hordozója (család, város, nemzet).

John Rawls igazságosságelméletében az újkori szerződéselméletekre (főként Rousseau) támaszkodik. Fontos nála a szerződés, az egyenlőség, a szabadság. Szerinte ma az utilitarizmus (haszon) vagy az intuicionizmus (belső élmény) a meghatározó az etikai döntéseknél. Pedig gondolkodásunkban az igazság a legfontosabb, ezért a társadalomban is ez kell, hogy a legfontosabb legyen. Az intézményeknél a gazdaságosság, a törvényesség stb. helyett az igazságosság kell, hogy meghatározó legyen. *„Ahogy a gondolatrendszereknek az igazság, a társadalmi intézményeknek az igazságosság a legfontosabb erénye. Bármilyen kifinomult vagy jól felépített egy elmélet, ha nem igaz, el kell vetnünk vagy meg*

*kell változtatnunk. Hasonlóképpen van ez a törvényekkel és az intézményekkel is: nem számít, mennyire hatékonyak vagy mennyire fejlettek, meg kell reformálnunk vagy el kell törölnünk azokat, ha igazságtalanok.*⁹ Az igazságosságot mindenki el tudja fogadni. Az igazságossághoz két elv szükséges:

- Mindenkinek egyenlő joga van a másikkal összeegyeztethető szabadságra.
- A társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket úgy kell alakítanunk, hogy a legkevésbé előnyös helyzetűek számára a legelőnyösebbek legyenek, ugyanakkor a tisztségek és pozíciók, amelyekhez kapcsolódnak, álljanak nyitva mindenki előtt a méltányos esélyegyenlőség feltételei szerint.

A nevelési intézmények is egyfajta szerződés (politikai, gazdasági) alapján működnek, és fontos alapelv az egyenlőség (egyenlő bánásmód, esélyegyenlőség), valamint a szabadság (önállóság, függetlenség, szabadság a módszerek és eszközök kiválasztásában). De ezen intézmények is, mint a gazdasági élet szereplői, a gazdaságosságot, a törvényességet, a hasznosságot tartják szem előtt, pedig a nevelés egyik fő jellemzője az igazságosság kell hogy legyen. Az igazságosságnak érvényesülnie kell a nevelés szereplőinek tevékenységében és a nevelési folyamat mozzanataiban (értékelés, motiválás, együttműködés, szervezés, feladat kitűzés, konfliktuskezelés). Az igazságosság keresése és gyakorlása egyben nevelő funkciót is betölt a megegyezés, a konszenzusteremtés, a kooperáció kialakításában. Az igazságossághoz szükséges két elv is megfogalmazható a pedagógia esetében:

- A nevelési folyamat szereplőinek egyenlő joguk van a másikkal összeegyeztethető szabadságra.
- A szociális, kulturális stb. egyenlőtlenségeket úgy kell alakítani a nevelési folyamat során, hogy a legkevésbé előnyös helyzetűek számára a legelőnyösebbek legyenek (esélyegyenlőség).

Jürgen Habermas kommunikatív etikájában a német idealizmus gondolataira (főként Kant) támaszkodik. Fontos nála az ésszerűség, egyetemesség, norma. Szerinte szükséges egy „kognitív etika” (amely az ésszerű megismerésre és érvelésre alapozódik). Az etikai normák parancsoló érvényessége magyarázatra szorul. A filozófiai etikának egy speciális érvelélméletet kell kidolgoznia. Az egyetemesség elve (minden résztvevő elfogadja a szabályszerű lehetőségeket, a következményeket) egyben érvelési szabály. A kommunikatív etika alapelve, hogy csak azok a normák tarthatnak igényt érvényességre, amelyek minden résztvevőből megértést és helyeslést váltanak ki. *„Kommunikatív cselekvésről beszélek ezzel szemben akkor, ha a résztvevők cselekvési tervüket nem egocentrikus sikerszámításokkal, hanem a kölcsönös megértés aktusával hangolják össze.*

⁹ Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. Budapest, 1997, Osiris, 21–22. old.

*A kommunikatív cselekvés során a résztvevők elsősorban nem saját sikerükre törekednek. Azzal a feltétellel követik egyéni céljaikat, hogy cselekvési terveiket közös helyzetmeghatározásuk alapján egymással össze tudják egyeztetni.*¹⁰ A pedagógia alapelveinél is fontos az ésszerűség, az egyetemesség, a norma. A nevelés során mindig hangsúlyozott szerepe van az ésszerű érvelésre alapozott megértésnek. A megértést célzó kommunikáció a nevelés folyamatában etikai jelentőséggel is bír „*A nevelés azonban jelentésének legszűkebb értelmében ma is erkölcsi kommunikációként igazolható*”.¹¹ Csak azok a normák és cselekvési sémák, viselkedési minták tarthatnak igényt érvényességre, amelyek a nevelés minden résztvevőjéből megértést és helyeslést váltanak ki. A résztvevőknek nem az egyéni sikerre kell törekedniük, hanem a kommunikáció és a kooperáció során a közös, összehangolt céljaik elérésére.

Annemarie Pieper könyvében egészen más szempontból vizsgálja az etikai kérdéseket. A női emancipáció hatására kerül előtérbe a kérdés a XX. században, hogy beszélhetünk-e férfi és női etikáról vagy általánosan emberi etikáról. A társadalom etikai elvárásait, elveit nagyrészt a férfiak fogalmazták meg, kérdés, hogy mennyiben felel meg ez a női nemnek, vagy itt a férfiak uralkodásának a legitimálásáról van szó. Az igazságosság és a gondoskodás nemtől függő specifikus erények-e? „*A bináris logika a gondolkodás síkján a racionalitás egyik típusának indíciuma, mely a gyökereit tekintve férfias, a cselekvés síkján pedig ez két nemspecifikus morál feltételezésében ismétlődik meg, melyek alapjául két egymással nem egyenértékű etikai elv szolgál. Az igazságosság felsőbbrendűnek kikiáltott férfias princípiuma és a gondoskodás alsóbbrendűnek tartott női princípiuma.*”¹² A feminista nézetek szerint a nyugati filozófiára a logocentrizmus, a racionalitás (a „fallikus racionalitás”) a jellemző. A biológiai felépítésből adódó elkülönítést jelzi, hogy pl. a férfi kifelé forduló, adó, aktív, a nő befelé forduló, befogadó, passzív. Szerintük ez a fajta női szerepelvárás a férfiközpontú társadalom elvárása, a nevelés, a szocializáció hatására jön létre. A feminista szemléletben ezért is használatos a „gender” kifejezés, amely a pszichoszociálisan meghatározott nemet hangsúlyozza, nem pedig a biológiailag meghatározott nemet (sexus). A pedagógia területén is elgondolkodásra készítenek ezek a kérdések. A filozófiatörténehez hasonlóan a pedagógiatörténet is nagyrészt „férfiak története”. A ma érvényes neveléseméleti nézetek többsége alapvetően férfi szerzőktől származik. Ugyanakkor a nevelés gyakorlatában ma a nők szerepe nagyobb. A nevelésben, a szocializáció folyamatában (iskola, közintézmények, ügyintézés, egészségügy) a nők jelenléte dominál. Jelent-e, vagy létrehoz-e ez egyfajta etikai (erkölcsi) szemléletváltást? Befolyásolja-e a nevelés etikai dimenzióit a szereplők neme? Beszélhetünk-e igazságos (férfias) és gondoskodó (nőies) nevelésről,

¹⁰ Habermas, Jürgen: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, é.n., ELTE, 90–91. old.

¹¹ Oelkers, Jürgen: *Nevelésetika*. Budapest, 1998, Vince Kiadó, 190. old.

¹² Pieper, Annemarie: *Van-e feminista etika?* Budapest, 2004, Áron Kiadó, 94. old.

ezek biológiai meghatározottságáról, vagy ezek is csak tanult szerepek? A bevezetőben feltett kérdések – Kik, mikor, hogyan, miért nevelhetnek? Milyen morális alapja van annak, hogy valakik másokat nevelhetnek? Kik és milyen normákat, illetve értékeket közvetíthetnek? Kit kell segíteni, óvni? Milyen morális alapja van a jutalmazásnak és a büntetésnek? – megválaszolásánál mennyire számít, hogy férfiokról vagy nőkről van szó?

Az utolsó kérdés pedig az, hogy ha a nevelést valóban speciális területként, a társadalmi tevékenységnek az etikai mozzanatokkal legjobban „átítatott” területként értelmezzük, akkor a jelenlévő legitimációs válságra mennyiben adhatunk választ a komunitárius etika, az igazságosságelmélet, a kommunikatív etika és a feminista etika alapján?